

Своєрідність адресата як джерело експресивності звертань

І. В. Трищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Tryshchenko Iryna. E-mail: itryshchenko@hotmail.com

Paper received 24.10.18; Accepted for publication 30.10.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-182VI53-15>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування звертань до нестандартних адресатів в художньому тексті. Дані звертання розглядалися в межах стилістичного прийому апострофи. В статті виокремлюються типи комунікативних ситуацій, що відображають кореляцію між квазіадресатом і реальним адресатом, а також характеризується текстоутворюючий потенціал апострофи та її вживання для пере акцентуації жанрів. Окрім цього аналізуються функції звертань до живих істот як до адресатів. Вищевказане вживання звертань сприяє реалістичності оповіді, її поживленню та встановленню довірливих стосунків між автором і читачем.

Ключові слова: *звертання, адресат, апострофа, квазіадресат, пере акцентуація жанрів, експресивність.*

Орієнтація мовленнєвого акту на адресата є однією з головних його характеристик. Адресатність мовлення – категорія універсальна. Вона має широкий арсенал засобів вираження як вербальних, так і невербальних.

Основним засобом вираження цієї категорії традиційно вважається звертання. Складність та функціональна неоднозначність даної номінативної одиниці постійно привертала увагу лінгвістів. Звертання розглядалися, як правило, в структурно-семантичному (Ю.Д. Апресян., О.Г. Ветрова, В.Є. Гольдин, М.А. Олікова, Дж. Лич, М. Шорт), прагматичному (Н.Д. Арутюнова, М.М. Бахтін, Почепцов Г.Г., М.Л. Прет, С.К. Левінсон) та соціолінгвістичному аспектах (Р. Браун, М. Форд, А.М. Монтгомері, С.М. Ервін-Тріп). Але їх експресивні можливості та особливості функціонування в художньому тексті не знайшли ще достатньо вичерпного відображення в науковій літературі. Ось чому метою даної статті є дослідження звертань до нестандартних адресатів та їх ролі в художньому тексті на матеріалі творів сучасних англійських письменників. В ході даного дослідження застосовувались методи семантичного, функціонального прагматичного та контекстуального аналізу.

Реальна мовленнєва діяльність передбачає безпосередній контакт, активну взаємодію співбесідників, адресант і адресат – це рівноправні учасники комунікативного процесу. Однак в літературній комунікації правила реальної мовленнєвої діяльності можуть цілеспрямовано порушуватись авторами. Серед таких порушень знаходяться звертання як до партнера по комунікації не тільки до людини, але й до інших живих істот та неживих предметів. Г.Г. Почепцов об'єднує таких адресатів терміном «квазіадресат» [2]. Крайнім випадком «квазіадресата» він вважає адресат – неживий предмет. В стилістиці таке явище відомо як апострофа – стилістична фігура, яка полягає в звертанні до відсутньої особи як до присутньої, до померлої як до живої, а також до неживого предмету як до живої істоти. В якості звертань до неживих адресатів зустрічаються іменники, які позначають явища природи (sun, sky, earth), абстрактні поняття (death, world), предмети побуту (desk, table, chair), продукти і т.д. Зауваження Г.Г. Почепцова стосовно того, що наявність квазіадресата передбачає існування реального адресата вважаємо справедливим, але не обов'язковим. Проаналізований матеріал свідчить, що

згадана вище ситуація має місце тоді, коли квазіадресатом є предмети побуту. Це ймовірно пояснюється тим, що вони можуть замінити мовцю реального адресата, бо належать йому або він ними постійно користується (оточений). Тут, на нашу думку, можливі три випадки: 1) реальний адресат представлений в авторській ремарці, але він відсутній:

“All right, you old buzzard”, he said to the desk as if it were Peter; “some day you’ll do it.”

2) сам мовець є реальним адресатом:

Mollie (looks hard at chair and closes eyes): John Tucker (opens eyes). The chair is luminous. Both! How can you, table? How can you, chair?

В даному прикладі молода жінка, яка вірить у прикмети та забобони, не може розібратися у своїх почуттях до двох чоловіків. Вона вирішує перевірити кого ж вона дійсно кохає у досить дивний спосіб. За віруваннями для цього необхідно загадати на свого обранця і уважно подивитись на певний предмет, а потім заплющити очі. Якщо відкривши очі, ви побачите, що цей предмет світиться. То це і є ваша доля. У героїні світяться і стіл, і стілець. За її поняттями кохати одразу двох неприпустимо і осудливо. Таким чином вона опосередковано докоряє собі за сум'яття почуттів.

Мовець сам є реальним адресатом і в тому випадку, коли він звертається до окремих частин свого тіла, персоніфікуючи їх в певних ситуаціях.

“Pull, hands. Hold up, legs. Help me, my hand. This time I’ll turn him over.” (E. Hemingway)

“Oh, my poor little feet, I wonder who will put on your shoes and stockings for you now, dears?”

3) реальним адресатом є присутня при цьому особа.

Val: I’ll give you a forwarding address...

Lady: Thanks, oh, thanks! Would I take your forwarding address back of that curtain? “Oh, dear forwarding address, hold me, kiss me, be faithful” (utters a grotesque, stuffed cry; presses fist to mouth) (T. Williams)

При актуалізації апострофи в художньому тексті спостерігається як поєднання прямого звертання до неживого адресату з його позначенням в попередньому тексті, так і позначення цього адресата тільки в тексті без прямого звертання.

I had nothing to say to my forces on the shelves that morning except “Good morning, gentlemen – at ease!” (J. Steinbeck)

And then he spoke to his canned goods without looking at them. 'If everything is proper and above board, nobody gets hurt.' (J. Steinbeck)

Звертання до неживих адресатів трапляються як правило в ситуаціях, коли адресант знаходиться у збудженому стані. Цей стан є наслідком радісних або сумних подій в його житті. Йому необхідна емоційна розрядка. Тому цілком зрозуміле його бажання виплеснути свої емоції на будь-якого адресата, хоча б і на, в деякому розумінні дефектного.

He looked at the sky. 'Sun', he said, 'shine tomorrow.' He laughed sounding young and full-bodied. (I. Shaw)

Lady: When a woman's been childless as long as I've been childless, it's hard to believe that you're still able to bear! I've won, I've won, Mr. Death, I'm going to bear! (T. Williams)

Другим різновидом апострофи є звертання до відсутнього як до присутнього і до померлого як до живого. При звертанні до відсутньої особи мовець може знати про її відсутність в момент мовлення, а може дізнатися про це згодом.

He turned back to the title page to check out the author. 'A. J. Beamish, author of a Fair Maid, Wild Mystery, etc., etc.' He read on. 'You've got something there, Beamish,' Morris murmured. (D. Lodge)

'Come in at once, you stupid things.' There was no answer, and she stepped outside on the verandah. No one was visible, and again the big bell in the hall rang!

В першому прикладі звертання входить до складу репліки-реакції персонажа на зміст книги, яку він продивився і є прізвиськом автора цієї книги. А в другому прикладі мати звертається до своїх синів, які, за її міркуваннями, бешкетують та дзвонять у дзвін. Лише через деякий час вона виявляє, що їх немає поблизу.

При звертанні до померлого як до живого адресатами найчастіше бувають родичі, близькі люди або видатні особистості минулого. В літературі знайшло відображення існуюче захоплення спиритичними сеансами, на яких викликали душі померлих видатних осіб. В таких ситуаціях дефектними можуть бути як обидва учасники спілкування, так і один з них.

Much of my talk is addressed to people who are dead, like my little Plymouth Rock aunt Deborah or old Cap'n. I find myself arguing with them. I remember once in a weary, dusty combat I called out to Cap'n, 'Do I have to?' And he replied very clearly, 'Course you do and don't whisper.' (J. Steinbeck)

В п'єсі «Наше містечко» Т. Уайдлер [6] представляє в третьому акті діалог між померлими людьми, тобто і мовець, і адресат є неповноцінними з точки зору традиційної теорії мовленнєвої поведінки. Проте, використання даного прийому викликає у читача не негативні, депресивні відчуття, а сприяє життєствердженню за допомогою звучання п'єси.

Безперечно цікавим є також оповідання М. Спарк «Портобелло-Роуд» [4]. Це оповідь від першої особи, особи померлої, а точніше вбитої жінки. Вона ділиться спогадами про дні своєї молодості, своїх друзів. Вона повідомляє, що і після смерті вона буває на Портобелло-Роуд кожної суботи і блукає в натовпі людей. Тут і відбувається її зустріч зі своїм вбивцею (колишнім приятелем Джорджем), який лишився

непокараним. В ході оповіді вона звертається зі словами привітання до Джорджа. Таким чином, в цьому епізоді дефектним є мовець, а не адресат.

Але якщо в романі Дж. Стейнбека і в п'єсі Т. Уайдлера спостерігаємо двосторонню комунікацію, тобто дефектний адресат все-таки бере активну участь в діалозі, то в оповіданні М. Спарк – реальний адресат не вступає в бесіду з дефектним адресатом. Така мовленнєва поведінка відображає характер стосунків між персонажами. В першому випадку комуніканти є близькими родичами, в другому – сусідами, друзями, родичами, в третьому – вбивця та його жертва.

Аналіз текстового матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що апострофа жорстко не закріплена за мовленнєвими актами певного типу. Вона трапляється в мовленнєвих актах, які висловлюють докір, наказ, пораду, виправдання і т.д.

Слід також звернути увагу на частотність вживання апострофи в тому чи іншому художньому творі. При неодноразовому вживанні апострофа стає значущим текстоутворюючим прийомом і поряд з іншими мовними засобами різних рівнів грає активну роль в розвитку теми чи ідеї твору. Так в романі Дж. Стейнбека «Зима тривоги нашої» [5] головний герой неодноразово звертається до товарів на полицях у крамниці, де він працює (сім епізодів), до померлих родичів, спілкується з собакою. В контексті роману апострофа є одним із засобів вираження теми самотності. Не дивлячись на те, що він має родину, численних знайомих, він почувається самотнім. Йому ні з ким поділитися своїми сумнівами і планами, немає кому розповісти про наболіле, вилити душу.

Апострофа може реалізовуватися в тексті в поєднанні з такими стилістичними прийомами як антономазія, заміна компонентів фразеологічних одиниць, повтор, алюзія та іншими. За термінологією М.М. Бахтіна апострофа може також сприяти «переакцентуації того или юного речового жанра» [1], створенню іронічного або сатиричного тону оповіді. Так наступний приклад містить цитату з Біблії, яка описує розп'яття Христа. Тут завдяки апострофі відбувається переакцентуація жанру проповіді.

He raise his right hand, cupped loosely, palm upward, and he declaimed, "Hear me oh ye canned pears, ye pickles, and ye piccalilli – 'As soon as it was day, the elders of the people and the chief priests and the scribes came together and led Him into their council' – as soon as it was day..." (J. Steinbeck)

В реальній мовленнєвій практиці і в художньому мовленні спостерігаються звертання до звірів, птахів та інших живих істот як до адресатів. Автори вживають цей прийом з метою показати єднання своїх персонажів з світом природи, їх повагу до та піклування про своїх «братів менших», намагання бути з ними на рівних. Тому при спілкуванні з різними живими істотами використовуються звертання типові для людської комунікації. Живі істоти стають ніби то співучасниками подій, одnodумцями або супротивниками людини.

В текстах художніх творів зустрілись звертання «воу» до собаки та птаха, а звертання «brother» до змії та риби.

... and the sight of an old blacksnake stopped her dead till he raised up as if to speak and she beat him to it – ‘Well, old brother, which way are you heading?’ (R. Price)

‘What are you looking so biggity about?’ she asked him. ‘You look like every cardinal I ever saw. ... she called after him, ‘You better stay in North Carolina, boy. You are the official bird there’. (R. Price)

Серед звертань до живих істот зустрічаються традиційні формули «сер», «містер». В таких випадках відбувається нейтралізація опозиції людина : жива істота.

При звертанні до живих істот, як і при звертанні до інших адресатів, можуть реалізовуватись різні стилістичні прийоми. Цікаві приклади вищезгаданих звертань знаходимо в творі Е. Гемінгвея «Старий і море»[3]. Опинившись на самоті на маленькому судні у відкритому морі, старий, щоб вижити, не втратити розум від самотності, веде бесіди і звертається до риби, яку зловив, до пролітаючого птаха, до атакуючих його акул.

‘‘You are killing me, fish,’’ the old man said, ‘‘but you have a right to kill me. Never have I seen a greater, or more beautiful or nobler thing than you, brother.’’

‘‘Stay at my house if you like, bird,’’ he said, ‘‘I am sorry I cannot hoist the sail and take you to the land. But I am with a friend.’’ ‘‘Come on, sharks,’’ the old man said.

В цьому творі Гемінгвей яскраво та переконливо зобразив людину-трудівника, людину-борця, яка мо-

же протистояти стихії. Розкриттю образу головного героя в значній мірі сприяють і його бесіди з різними живими істотами. В них знаходить вихід невмируща потреба людини у спілкуванні, її винахідливість в пошуках та номінації партнера по комунікації.

He couldn’t talk to the fish any more because the fish had been too destroyed. Then something came into his head. ‘‘Half fish,’’ he said. ‘‘Fish that you were, I am sorry that I went too far out. I ruined us both.’’

Отже в результаті проведеного дослідження можемо стверджувати, що звертання до нестандартних адресатів безперечно належать до системи експресивних засобів художнього тексту. Такі звертання актуалізуються за допомогою стилістичного прийому апострофи. При неодноразовому вживанні апострофа стає значущим текстоутворюючим фактором і може відігравати активну роль в розвитку теми та ідеї твору. В художньому тексті вказані звертання набувають додаткових функцій до традиційно їм притаманним. Вони вживаються для характеристики емоційного стану персонажів, стосунків між ними, їхнього ставлення до різних подій та життєвих ситуацій, поведінки і вчинків інших дійових осіб. А звертання до живих істот як до адресатів ліквідує монотонність оповіді, дає можливість авторам краще відобразити в художньому творі різнобарвність навколишнього світу та місце людини в ньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 444 с.
2. Почепцов Г.Г. О коммуникативной типологии адресата // Речевые акты в лингвистике и методике. – Пятигорск: ПГПИИЯ, 1986. – с. 10-17.
3. Hemingway E. The Old Man and the Sea. – М.: Prosveshcheniye, 1983. – 63 p.
4. Spark M. The Public Image. Stories. – М.: Progress Publishers, 1976. – 292 p.
5. Steinbeck J. The Winter of Our Discontent. – V.: Vyssaja Shkola, 1985. – 271p.
6. Wilder Th. Our Town. – N.Y.: HarperCollins Publishers, 2003. – 181 p.
7. Williams T. Sweet Bird of Youth and Other Plays. – London: Penguin Books, 2009. – 304 p.

REFERENCES

1. Bakhtin M.M. Aesthetics of verbal creativity. – М.: Iskusstvo, 1986. - 444 p.
2. Pocheptsov G.G. On communicative typology of the addressee // Speech acts in linguistics and methodology. – Pyatigorsk: PGPIYA, 1986. – p. 10-17
3. Hemingway E. The Old Man and the Sea. – М.: Prosveshcheniye, 1983. – 63 p.
4. Spark M. The Public Image. Stories. – М.: Progress Publishers, 1976. – 292 p.
5. Steinbeck J. The Winter of Our Discontent. – V.: Vyssaja Shkola, 1985. – 271p.
6. Wilder Th. Our Town. – N.Y.: HarperCollins Publishers, 2003. – 181 p.
7. Williams T. Sweet Bird of Youth and Other Plays. – London: Penguin Books, 2009. – 304 p.

Addressee originality as a source of address forms expressivity

I. V. Tryshchenko

Abstract. The paper is devoted to the study of characteristic features of address forms functioning in literary text. The given forms of address are discussed within the framework of such stylistic device as apostrophe. Types of communicative situations that reflect the correlation between quasiaddressee and real addressee are discussed in the paper. The text forming potential of apostrophe and its usage for genre re-accentuation are also characterized. Besides that, functions of address forms used in communication with living beings are analyzed. The above-mentioned usage of address forms contributes to the narrative realism, its enlivening and establishing of closer writer-reader relationship.

Keywords: forms of address, quasiaddressee, apostrophe, genre re-accentuation, expressivity.